

МАШИНОБУДІВНІ КЛАСТЕРИ В УКРАЇНІ ТА ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЇНИ В ПЕРІОД ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Шпак Інна Миколаївна, аспірант кафедри бізнес-адміністрування і менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, inna_shpak@yahoo.com, +380955851111

Inna Shpak, postgraduate student, Department of Business Administration and management of foreign economic activity, Zaporizhzhya national university

I. Shpak. The machine building clusters in Ukraine and Zaporizhzhya region as one of the foreign affairs activity improvement ways in the globalization period.

The article is dedicated to the question of globalization, which is the inevitable regularity of nowadays and the formation of the foreign affairs activity of Ukrainian industry in the conditions of globalization is considered. All positive and negative features of the globalization's influence on the country's and enterprise's economy are resumed. It is specified, that for the future economic machine-building development and Ukrainian output competitiveness at the local and foreign markets, new approaches in the national economical politics, searching of new influence mechanisms and change of economics functions are required. In the conditions of the global crisis, the interest to the clusters, as the mobile, all-sufficient economical modules, which can quickly and effectively react to the changes in the external surrounding. During the research, the urgency of the further approach development for the social and economic cluster functional effectiveness in the region, the role of the cluster in the region competitiveness rise, in the process of the effective cluster formation mechanisms and in the solution of the other problems is defined. For the successful development of the Ukrainian industry, the national project should be the constant highly-technological goods export increasing instead of raw materials and semi-finished products. The country should be directed to the intensive way of the development, the way of the technology and innovation development. The main mechanism of the economic rise of the country should be the exact, full-balanced program of the innovation clusters' formation and development, as a new effective chain enterprise form and industry management. It will contribute to the realization of the main competitive advantages of the Ukrainian industry.

Шпак І. М. Машинобудівні кластери в Україні та Запорізькій області як один із шляхів вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності країни в період глобалізації.

У статті обґрунтовано, що сучасна регіональна економіка як пріоритет ставить перед собою завдання знайти оптимальний варіант об'єднання територіальних і галузевих аспектів розвитку. Розкрито положення машинобудування України в період глобалізації, в т. ч. і в рамках зовнішньоекономічної діяльності. Визначено, що, для розвитку економіки необхідне впровадження кластерного підходу. В умовах глобальної кризи в світовій економіці активно зростає інтерес до кластерів як до мобільних самодостатніх економічних модулів, які можуть швидко і ефективно реагувати на зміни в навколишньому середовищі.

Під час дослідження визначено актуальність подальшої розробки підходів до визначення соціально-економічної ефективності функціонування кластерів в регіоні, визначено також роль кластера в підвищенні конкурентоспроможності регіону, в пошуку ефективних механізмів формування кластерів та вирішенні інших проблем. Для успішного розвитку української промисловості, національним проектом має стати постійне збільшення експорту високотехнологічної продукції, а не сировини і напівфабрикатів. Необхідно перевести країну на інтенсивний шлях розвитку, шлях розвитку технологій і інновацій. Одним з головних механізмів підйому економіки країни повинна стати чітка, збалансована програма розвитку інноваційних кластерів, як нової ефективної форми мережових організації та управління виробництва. Це буде сприяти реалізації основних конкурентних переваг української промисловості.

Шпак И. Н. Машиностроительные кластеры в Украине и Запорожской области как один из путей усовершенствования внешнеэкономической деятельности страны в период глобализации.

В статье обосновано, что современная региональная экономика, как приоритет, ставит перед собой задачу найти оптимальный вариант объединения территориальных и отраслевых аспектов развития. Раскрыто положение машиностроения Украины в период глобализации, в т. ч. и в рамках

внешнеэкономической деятельности. Определено, что для развития экономики необходимо внедрение кластерного подхода. В условиях глобального кризиса в мировой экономике активно растёт интерес к кластерам как к мобильным самодостаточным экономическим модулям, которые могут быстро и эффективно реагировать на изменения в окружающей среде. Во время исследования определена актуальность дальнейшей разработки подходов для определения социально-экономической эффективности функционирования кластеров в регионе, определена также роль кластера в повышении конкурентоспособности региона, в поиске эффективных механизмов формирования кластеров и решения других проблем. Для успешного развития украинской промышленности, национальным проектом должно стать постоянное увеличение экспорта высокотехнологической продукции, а не сырья и полуфабрикатов. Необходимо перевести страну на интенсивный путь развития, путь развития технологий и инноваций. Одним из главных механизмов подъёма экономики страны должна стать чёткая, сбалансированная программа формирования и развития инновационных кластеров, как новой эффективной формы сетевых организаций и управления производством. Это будет способствовать реализации основных конкурентных преимуществ украинской промышленности.

Постановка проблеми. Суперечливі процеси глобалізації ставлять перед Україною нові завдання на шляху її інтеграції в зовнішньоекономічну діяльність. В останні роки намітилася тенденція залучення окремих регіонів в конкурентні відносини як на національному, так і світовому рівнях, що обумовлює актуальність досліджень проблем конкурентоспроможності регіонів і необхідність пошуку ефективних підходів до підвищення конкурентоспроможності як регіонів, так і країни в цілому. Як свідчить досвід багатьох країн найактивніше в них в останні роки використовується кластерний підхід.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичну основу дослідження формують напрацювання зарубіжних (А. Ноена, Э. Фезера, Т. Роелада, Р. Брауна и М. І. Гельвановского, М. С. Винокурова, А. А. Динкіна, Е. З. Зелинской, А. І. Татаркіна, С. Г. Важеніна, М. В. Ніколаєва, С. В. Пятинкіна, Т. П. Бикової та інших) та українських (І. Бакушевич, В. А. Кравченко, В. І. Ляшенко, Н. А. Микули, І. Пелещак, Н. А. Романової та інші) вчених економістів.

Методика досліджень. Метою статті є дослідження розвитку кластерів машинобудування в Україні та Запорізькій області в період глобалізації у тому числі і в контексті зовнішньоекономічної діяльності.

Постановка завдання. Цілями згідно мети поставлено наступні:

- Визначити, як буде розвиватися машинобудування в Україні та Запорізькій області при застосуванні кластерного підходу.

- Охарактеризувати основні проблеми кластерів у регіоні.

Результати дослідження. В умовах глобальної кризи в світовій економіці активно зростає інтерес до кластерів як мобільним самодостатнім економічним модулям, які можуть швидко і ефективно реагувати на зміни в навколишньому середовищі. Сьогодні досить актуальною є необхідність в розробці підходів до визначення соціально-економічної ефективності функціонування кластерів в регіоні, визначення ролі кластера в підвищенні конкурентоспроможності регіону, в пошуку ефективних механізмів формування кластерів та вирішенні інших проблем.

У конкурентному ринковому середовищі діють два визначальні чинники: економіка продукту (товару або послуги) і економіка підприємства.

Аналіз функціонування учасників ринку в даний час набуває все більшого значення як в аспекті виробництва того чи іншого товару, так і в характері дій виробничих структур - виробників того чи іншого продукту, який поданий на галузевих ринках. У такому конкурентному середовищі виникає поділ ринку на однорідні групи споживачів, сегментація їх інтересів і, відповідно, сегментація ринку.

В даний час увагу керівників компаній, державних лідерів і фактично всього суспільства практично повністю прикута до проблем, що випливають зі світової економічної кризи. Керівники компаній в умовах, що склалися, усвідомлюють, що від інновацій залежить майбутній успіх їхнього бізнесу, а державні лідери починають

розуміти, що в довгостроковій перспективі з інноваціями тісно пов'язаний розвиток міст, регіонів і цілих держав. І навіть в період економічної нестабільності інновації залишаються найважливішим чинником, що визначає відмінність між економічно успішними і відстаючими учасниками ринку. Комплекс основних принципів, дотримання яких необхідно для створення оптимальної інфраструктури кластера: регіон повинен відповідати вимогам, що пред'являються до якості фізичної інфраструктури (електропостачання, транспорт, зв'язок) і державного управління (правове регулювання, політична стабільність). Досягнення мінімального порогового рівня за даними показниками - найважливіша передумова створення кластеру. Важливо пам'ятати, що вдосконалення інфраструктурної бази регіону самі по собі призводять лише до мінімального приросту потужностей в сфері інновацій. Для подальшого інтенсивного зростання необхідний повний комплекс стимулюючих заходів. Після формування інфраструктурної бази центри інновацій повинні визначити для себе пріоритетні завдання з урахуванням сектора, в якому будуть діяти компанії кластера. Проведене дослідження найуспішніших кластерів світу показало, що перш ніж почати активно розширюватися, такі кластери прагнули позиціонувати себе в якості гравців світового класу в будь-якому інноваційному напрямку. Така постановка пріоритетного завдання дозволяла їм цілеспрямовано використовувати дефіцитні ресурси, наприклад, робочу силу і капітал, для розвитку навичок і завоювання довіри інших учасників ринку.

Подальший розвиток таких центрів інновацій - кластерів відбувається за трьома основними шляхами.

1 шлях: Центри інновацій - кластери нерідко використовують великомасштабні цільові державні інвестиції, спрямовані на розвиток певних перспективних секторів і дають кластерам відчутну підтримку на початкових етапах становлення. Підтримка може надаватися в різних формах, включаючи субсидії, тимчасове звільнення від сплати податків і прямі інвестиції. Багато кластерів знаходили таку модель розвитку привабливою. Однак реалізувати таку модель на практиці, як свідчить історичний досвід, дуже складно. Проблема полягає в тому, що державні інвестори часто не здатні грамотно визначити найбільш перспективні сектори, не можуть створити стійку систему стимулювання і забезпечити ефективний перехід кластера на наступний етап, на якому відпадає необхідність у державній підтримці.

2 шлях: На цьому шляху розвитку регіони виявляють свій творчий хист залучати до співпраці солідні компанії (в т.ч. закордонні), зацікавлені у використанні переваг місцевого ринку (наявність недорогий висококваліфікованої робочої сили або можливості виходу на більші ринки в регіоні). Якщо така співпраця виявляється успішним, то кластер отримує можливість розвиватися і з часом збільшувати додану вартість, змінюючи свою спеціалізацію з виробництва на базове проектування і надалі на конструювання і розробку інновацій.

3 шлях: Цей шлях характерний для регіонів, в яких зосереджена велика кількість висококваліфікованого персоналу. Такі центри інновацій для досягнення економічного успіху прагнуть використовувати переваги технічної переваги. Однак, вибір такого шляху розвитку рідко буває вдалим.

Аналіз представлених трьох шляхів розвитку кластерів показує, що в різних секторах економіки для розвитку інновацій вирішальне значення мають різні за своєю природою фактори. Загальним фактором є наявність кваліфікованих кадрів, що спеціалізуються у відповідних областях. Для того, щоб регіон перетворився на справжній центр інновацій, він повинен стати привабливим в очах іноземних фахівців міжнародного рівня. Щоб забезпечити зростання нових центрів інновацій - кластерів на етапі їх становлення, необхідно зосередити зусилля для кожного з них в одній певній галузі. У міру їх подальшого розвитку виникає необхідність в розробці нових напрямків бізнесу, в тому числі в нових секторах економіки. Диверсифікація необхідна

для виживання кластерів в довгостроковій перспективі: вона дозволяє пережити неминучі спади, що зачіпають окремі сектори, і дає поштовх до безперервного оновлення. Молоді компанії, що займаються розробкою і впровадженням інновацій, зазвичай виникають в суміжних галузях. Іноді кластери залучають з інших регіонів нових гравців, які прагнуть скористатися перевагами місцевої інфраструктури та кадровим потенціалом регіону. Для підтримки первинного зростання кластера необхідно створення інфраструктури, що відповідає основним потребам ринку, і формування системи стимулювання взаємодії.

Ідея кластерів як модель конкурентоспроможності економічного розвитку регіонів, отримала широкий розвиток в останні два десятиліття практично у всіх країнах світу, включаючи країни Східної Європи, Південної Америки, Африки, Океанії, не кажучи вже про країни Євросоюзу і США. Кластери стали ефективним інструментом розвитку окремих територій і регіонів, що сприяло підвищенню загальнонаціональної конкурентоспроможності.

Національним проектом має стати постійне збільшення експорту високотехнологічної продукції, а не сировини і напівфабрикатів. Необхідно перевести країну на інтенсивний шлях розвитку, шлях розвитку технологій і інновацій. Одним з головних механізмів підйому економіки країни повинна стати чітка, збалансована програма розвитку інноваційних кластерів [1].

Кластер - це територіальне об'єднання взаємозалежних підприємств різних галузей в межах відповідних промислових регіонів, що спрямовують свою діяльність на виробництво конкурентної продукції світового рівня. Кластери розглядаються як детонатори творчої активності та інноваційності.

Державні органи в розвинених країнах виступають за широку класифікацію кластерів з метою включення в них максимально більшої кількості фірм. Основні види кластерів:

- Конкурентні кластери, де в пріоритеті - лідерство в конкурентній боротьбі;
- Стратегічні кластери, де на першому плані - підйом економіки відсталого регіону;
- Виникають кластери - з високими темпами розвитку;
- Потенційні кластери - з високим рівнем компетенції, яка закладається в підйом економіки регіону;
- Зрілі - з високим рівнем безробіття;
- Стабілізуючі - сприяють диверсифікації економіки і створення робочих місць.

Досвід показує, що в більшості розвинених країн для досягнення певних цілей до питання вибору типу кластерів підходять, керуючись наступною мотивацією:

- Кластери виступають факторами оздоровлення внутрішньоміських економік (комерційна концентрація, унікальна стратегія);
- Розвиток кластерів пріоритетно для підйому високотехнологічних галузей;
- Кластери сприяють активізації підприємницької діяльності в регіонах, які бідують;
- Кластери створюють унікальні умови для підготовки фахівців високої кваліфікації за межами галузевої підготовки (обмін досвідом досягнень, загальні центри кластерного навчання).

Кластеризація як світова тенденція відображає прагнення фірм, які проявляють ділову активність в суміжних напрямках, до концентрації за географічними принципами, є властивою практично для всіх типів і форм економіки.

Процес формування кластерів можна розділити на наступні етапи:

1 етап: Формування ініціативної групи, яка об'єднує достатню кількість виробників продукції та сприяє суб'єктам, які поділяють ідею створення кластера. Згода учасників затверджується підписанням протоколу про наміри. На цьому ж етапі

проводиться збір відповідної технологічної та маркетингової інформації, а також проводяться тренінги та узгодження позицій учасників.

2 етап: Розробка реального і з усіма узгодженого проекту. На цьому етапі необхідно враховувати такі фактори: потреби учасників майбутнього кластера і їх відповідні можливості, ринкові умови, доцільність формування кластера на конкретній території, джерела формування матеріальної бази. Всі ці елементи повинні бути узгоджені з усіма учасниками, які спільно приступають до розробки концепції проекту кластера.

3 етап: Створення координаційного центру кластера і визначення кола суб'єктів кластера. Офіційне оформлення створеного Координаційного центру. Важливо ретельно розробити статут, провести установчі збори і необхідну реєстрацію. Паралельно необхідно буде планувати і підготувати економічну діяльність кластера на початковому етапі.

4 етап: Початок діяльності кластеру. Необхідно розробити «Правила внутрішньої господарської діяльності кластеру» і бізнес-план. Слід поступово зміцнювати матеріальну базу координаційного центру. Збільшувати чисельність суб'єктів (учасників) кластера, вводити на практиці кластерні принципи.

Відзначимо наявні складності в створенні кластерів:

- Відсутність налагодженого партнерства між органами влади і підприємницьким сектором.
- Негативне сприйняття промисловими гігантами, які працюють на експорт, ідеї збільшення спрямованості на задоволення внутрішніх потреб за відсутності гарантій реального, а не потенційного попиту на продукцію;
- Відсутність активної позиції щодо участі в кластерах серед наукових установ;
- Слабка мотивація у підприємств регіону, які мають різні напрямки і цілі діяльності;
- Різні форми власності власників, які виявили бажання брати участь в створенні кластерів;
- Відсутність коштів на реалізацію кластерних проектів, небажання ризикувати через слабо позначених умов діяльності кластерів, відсутність законодавчих та нормативних документів, які стимулюють і регулюють діяльність кластерів;
- Слабка інформованість підприємців щодо суті поняття «кластер», практичної відсутності або слабого поширення інформації про позитивні результати діяльності кластерів в інших регіонах і за кордоном;
- Слабкий рівень довіри між підприємцями та органами влади;
- Стійка налаштованість підприємців на ведення справ в поодиночку, невпевненість в дієвості нових підходів, ментальність керівників, які не бажають змінювати свої підходи до пошуку нових шляхів організації діяльності власних підприємств;
- Роз'єднаність і слабкий рівень взаємодії між підприємствами регіону;
- Відсутність широкомасштабної державної підтримки процесів об'єднання підприємств в кластери, особливо на початкових етапах створення кластеру.

Спробуємо зробити оцінку існуючого рівня розвитку економіки. Україна займає вигідне геостратегічне положення в центрі Європи, зосередивши на своїй території важливі транспортні комунікації, міжнародні морські шляхи. За своїми виробничими ресурсами, фізико-географічними особливостями та іншими можливостями Запорізький край також відрізняється значним потенціалом. На економічній карті області розташовано понад 300 широко відомих промислових підприємств [2].

Запорізька область є провідним центром вітчизняного авіаційного двигунобудування, виробництва народного автомобіля, виробником широкої гами трансформаторів та іншої високотехнологічної продукції. У період ринкових реформ високий потенціал регіону в ряді напрямків (в т. ч. в машинобудуванні,

приладобудуванні, електроніці) виявився недостатньо затребуваним і став нести втрати.

Агропромисловий комплекс області є сьогодні досить привабливим для інвестування. Головними складовими інвестиційної привабливості АПК регіону є:

- Родючі землі (площа сільгоспугідь області складає 2248,4 тис. га або 5,4% сільгоспугідь України);
- Кваліфіковані трудові ресурси (в сільській місцевості проживає 24,5% населення регіону, з яких понад 50% в працездатному віці);
- Значні потужності переробної галузі, так як успішно працює понад 545 підприємств провідних підгалузей: зернопереробної, зернокрупової, хлібопекарської, м'ясопереробної, молокопереробної, кондитерської, олійно-жирової, лікєро-горілчаної та ін.

Поставка продукції згаданих підгалузей на експорт видається дуже вигідною завдяки їх зручному географічному розташуванню. Інноваційно-інвестиційні пріоритети будь-якої галузі, як правило, визначаються здатністю підприємств забезпечити високу і швидку окупність і рентабельність інвестицій. З цієї точки зору Запорізька область, в якій вже створено необхідну для цього інфраструктуру, володіє сприятливими природними і кліматичними ресурсами, а також великим туристично-рекреаційним потенціалом. Світова практика свідчить, що саме ця сфера сьогодні є однією з найбільш ефективних для інвестування.

Запорізька область має потужний освітній потенціал. Для реалізації основних конкурентних переваг Запорізької області важливе значення має формування інноваційних кластерів, які, будучи новою ефективною формою мережевої організації та управління виробництва, повинні відповідати таким основним вимогам:

- Виробляти продукцію та послуги, конкурентоспроможні в регіональному, міжрегіональному і в національному масштабі;
- Здійснювати свою діяльність одночасно на принципах конкуренції і взаємодії складових частин кластера, які повинні бути пов'язані досягненням єдиної мети;
- Бути інноваційно-орієнтованими як з точки зору використовуваних технологій, так і управлінських рішень;
- Включати в себе не тільки базові виробничі ділянки структури, а й суміжні і забезпечуючі сегменти;
- Представляти собою «регіональні точки зростання» і формувати зовнішній імідж даного регіону.

З цих позицій на основі проведених досліджень пропонується створити регіональні кластери, які є генеральним напрямом реалізації конкурентних переваг і підтримки регіональних точок зростання Запорізької області, одним з яких є машинобудівний кластер.

Розвиток промисловості в сучасній світовій економіці багато в чому визначається рівнем узгодженості взаємодії підприємств і технологічної кооперації в інноваційному технологічному переоснащенні. Створення нової техніки і засобів механізації технологічних процесів для різних галузей господарської діяльності має виражену специфіку і здійснюється фахівцями і вченими різних галузей знань.

Інститутом Держінвестицій України спільно з НАН України був створений проект Національного інноваційного кластеру «Нові машини» і прийнято рішення про формування в його складі семи технологічних інноваційних кластерів:

- «Сільськогосподарське машинобудування».
- «Ракетобудування».
- «Моторобудування і авіабудування».
- «Гірниче машинобудування».
- «Приладобудування».
- «Металургійне машинобудування».

- «Автомобілебудування».

Найважливішим етапом формування Національного інноваційного кластеру є правильне формування завдань, які будуть вирішувати технологічні інноваційні кластери [3].

Завдання запорізьких кластерних об'єднань:

1. Сформувати базу даних по інноваційним пропозиціям.
2. Сформувати базу даних потенційних проектів інноваційних виконавців.
3. Сформувати механізми фінансування інноваційних проектів різних категорій.
4. Створити методика робіт по формуванню державної реєстрації та супроводу інноваційних проектів.
5. Створити систему інформаційної підтримки інфраструктури інноваційного розвитку.
6. Виконати аналіз чинного законодавства і розробити пропозиції щодо внесення законодавчих ініціатив.
7. Створити систему підготовки кадрів для реалізації інноваційного розвитку.
8. Сформувати механізми сприяння просуванню інноваційних продуктів на внутрішньому і зовнішньому ринках.
9. Виконати практичну роботу по формуванню, державної реєстрації та супроводу інноваційних проектів.

Перераховані завдання спрямовані на створення інфраструктури, яка змогла б забезпечити активізацію інноваційного потенціалу відповідних галузей науки і виробництва; створення сприятливих умов для інноваційного розвитку економіки, підвищення її конкурентоспроможності шляхом створення серії інноваційних підприємств на основі сучасних науково-технічних розробок; забезпечення в майбутньому стійких темпів розвитку цих робіт.

В рамках кластерів, що формуються згідно з існуючою методикою, є чинними форми реалізації інноваційних пропозицій у вигляді інноваційного проекту і програм, а саме:

1. Проекти вдосконалення елементів існуючої технології виробництва на діючому підприємстві, що дозволяє поліпшити якість продукції, що випускається, організувати випуск продукції з новими властивостями або поліпшити техніко-економічні властивості її виробництва.
2. Проекти створення нового підприємства на основі відомих технологій з інноваційними поліпшеннями, або на основі нової технології, що передбачає розроблення нового технологічного обладнання та виробництва нового продукту або значним поліпшенням техніко-економічних показників виробництва.
3. Великі цільові науково-технічні програми (за участю держбюджету), спрямовані на створення нової техніки, що має велике ринкове значення, і надає помітний вплив на загальний технічний рівень розвитку держави.

Зрозуміло, що в рамках великих цільових програм може реалізовуватися ціла серія окремих інноваційних проектів.

Висновки: В умовах глобальної кризи в світовій економіці активно зростає інтерес до кластерів, як до мобільних самодостатніх економічних модулів, які можуть швидко і ефективно реагувати на зміни в навколишньому середовищі.

Національним проектом має стати постійне збільшення експорту високотехнологічної продукції, а не сировини і напівфабрикатів. Необхідно перевести країну на інтенсивний шлях розвитку, шлях розвитку технологій і інновацій. Одним з головних механізмів підйому економіки країни повинна стати чітка, збалансована програма розвитку інноваційних кластерів.

Для реалізації основних конкурентних переваг Запорізької області важливе значення має формування інноваційних кластерів, які є новою ефективною формою мережевих організацій та управління виробництва.

Список використаних джерел:

1. Активізація інноваційної діяльності регіонів: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення. О. І. Амоша та ін. – Донецьк, ІЕП НАНУ, 2007.
2. Оскольский В. О перспективах становления конкурентоспособной региональной экономики Украины. // Экономика Украины, 2014, - №12.
3. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці. – К.: Логос, 2004. – 848 с.

References:

1. Amosha O.I. (2007) "Activization of innovation activity of the regions: organizational, juridical, social and economic ensuring" [Aktivizatsia innovatsiynoi diyalnosti regioniv: organizatsiyno-pravove ta socialno-ekonomichne zabezpechennia], Donetsk, IEP NANU.
2. Oskolskiy V. (2014) "About perspectives of formation of competitive regional economy of Ukraine" [O perspektivah stanovleniya konkurentosposobnoy regionalnoy ekonomiki Ukrainy], Ekonomika Ukrainy, №12.
3. Sokolenko S.I. (2004) "Clusters in global economy" [Klastery v globalniy ekonomitsi], K.: Logos, 848 p.

Keywords: clusters; machine-building; enterprise; globalization; foreign affairs activity; economics; development; crisis.

Ключові слова: кластери; машинобудування; підприємство; глобалізація; зовнішньоекономічна діяльність; економіка; розвиток; криза.

Ключевые слова: кластеры; машиностроение; предприятие; глобализация; внешнеэкономическая деятельность; экономика; развитие; кризис.

Рецензент: Череп А. В., декан економічного факультету, д. е. н., професор, академік Академії економічних наук України та Академії наук вищої освіти України, заслужений діяч науки і техніки України, Запорізький національний університет